

УДК: [572.2:904.5] (477.82) «15/16»

Юрій Долженко, Богдан Прищепя

ДВА ЧЕРЕПИ XVI–XVII СТ. З ПЕРЕСОПНИЦІ

У статті проаналізовано черепи двох жінок похованих у литовсько-польську добу і знайдених в с. Пересопниця Рівненського району Рівненської обл., на ділянці М. Федоришина під час розкопок 2012 р. Виявлено, що череп з поховання I 25–35 року характеризується виразною брахікранною черепною коробкою. Вушина висота помірна. Лоб опуклий, випнутий добре. Обличчя – помірної ширини, низьке, слабо профільоване на верхньому і добре – на середньому рівні. За загальнолицевим показником – широке (еурипрозопія). Верхньолицевий індекс помірний (мезен), на межі з малими розмірами. Орбіти за індексом помірні (мезоконхія). За носовим показником відносна ширина носа помірна (мезоринія). Перенісся низьке за симотичним індексом, а за дакріальним – високе. Кут витинання носа великий.

Череп із поховання II 22–30 років характеризується брахікранною, помірно високою черепною коробкою. Ширина лобної кістки у фронтальній площині мала, потилиця випнута помірно, вона гостра. Ширина обличчя велика. Верхньолицевий індекс потрапляє до категорії еуріен. Загальнолицевий показник вказує на широке обличчя – еурипрозопія. Назомалярний кут вказує на слабо профільоване обличчя на верхньому рівні, на середньому профілювання сильне. Орбіти за показником помірної висоти (мезоконхія). Відносна ширина носа за носовим індексом – середня (мезоринія). Симотичний індекс малий, тож перенісся низьке. Дакріальний показник помірний. Кут витинання носа щодо лінії профілю обличчя – малий. У цілому, за краніологічними ознаками, жіночі черепи, враховуючи кути горизонтального профілювання обличчя, брахікранну форму черепної коробки ї низьке перенісся належать до змішаної європеїдної та монголоїдної раси (метиси). За даними краніометрії ї етнічної краніоскопії спостерігається певна подібність між похованими. Ідентичні: носовий і лобно-поперечний показник, висота вигину лоба, ширина основи черепа, зигомаксиллярний кут, відсутність надорбітних отворів над правою та лівою орбітою. Подібні: черепний показник, верхньолицевий індекс, симотичний і орбітні індекси тощо.

Ключові слова: краніологія, краніоскопія, археологія, Пересопниця, литовсько-польська доба.

Археологічні роботи 2012 р. проводилися у центрі с. Пересопниця Рівненського району Рівненської обл., на ділянці М. Федоришина (рис. 1). Стратиграфія нашарувань: 1) від сучасної денної поверхні – до глибини 0,7–0,8 м залягає пухкий чорний ґрунт (чорнозем), він порушений, містить знахідки різних епох – від первісної доби – до XVIII–XIX ст. включно; 2) від глибини 0,8 м – до 1,1–1,15 м простежено чорнозем: непорушений, пухкий, гранульований, пошкоджений кротовинами; 3) передматериковий шар завтовшки до 0,15–0,2 м; 4) материк (жовтий лесоподібний суглинок) виявлено на глибині 1,3 м [7; 8, с. 310–311].

Поховання литовсько-польської доби I (кв. 3–4-в-г) здійснене у ямі розмірами 1,9×0,7–0,75 м, орієнтованій із північного сходу на південний захід. Яму виявлено на глибині – 1 м, дно – на позначці – 1,55 м. Яма опущена в передматериковий шар і материк (жовтий лесоподібний суглинок). Глибина ями від рівня виявлення – 0,55–0,58 м. Похованого поклали витягнутим на спині, головою на південний захід, його руки складені на грудях (фото 1–3). У могильній ямі знайдено 6 залізних цвяхів, якими скріплювали дошки труни. Деревний тлін від яких добре простежувався лише на дні могильної ями. Біля черепа, поблизу лівої скроні, лежала монета Сигізмунда Августа 1560 р. (півгроша). Монета дає підстави датувати поховання другою половиною XVI ст. [7; 8, с. 310–311].

Поховання литовсько-польської доби II (кв. 4-в-г) здійснене у ямі розмірами 1,95×0,65 м, орієнтованій із північного сходу на південний захід. Яму виявлено на глибині – 1,15 м, дно – на позначці – 1,3 м (південно-західна частина ями), –1,4 м (північно-східна частина ями). Глибина ями – 0,25 м. Похованого поклали витягнутим на спині, головою на південний захід, його руки складені на грудях. Навколо скелета простежено чіткий коричневий прошарок органічного тліну від дерев'яної труни. Біля поясу лежала бронзова пряжка. У районі таза під правою клубовою кісткою знайдено монету (півгроша) Сигізмунда III (1583–1632 рр.). Монета дає змогу датувати поховання кінцем XVI – початком XVII ст. [7; 8, с. 310–311].

Також череп досліджено за програмою, в основу якої покладено 34 неметричні ознаки (фени), які використовувалися у роботах А. Мовсесян [5–6]. Розглянуті ознаки належать до таких 8 категорій: варіанти з'єднання постійних кісток; непостійні вормієві, або шовні кістки (*ossa wormiana*); тім'ячкові кісточки (*ossa fonticulorum*); додаткові отвори; валики і горбики; шипи; непостійні шви та варіанти форм швів. Частоти ознак підраховувалися окремо для лівої і правої частини черепа.

Краніометричні вимірювання проведено за стандартною краніологічною методикою [1; 17]. За Р. Мартіном [17], вказується нумерація ознак. Назомалярний та зигомаксиллярні кути горизонтального профілювання обличчя вираховувалися за допомогою номограми [1, рис. 14, с. 55]. Форма альвеолярної дуги визначалася за В. Заніною-Покровською [3]. Стертість зубів розглядалася за схемою Д. Бротвела [11]. Ступінь облітерації швів та вік визначався за схемою Г. Валуа [19].

Краніологічна характеристика поховання І (фото 2). Череп має світло-коричневий колір, середніх розмірів, зі слабо розвинутими надпереніссям (1 бал), надбрівними дугами та м'язовим рельєфом потилиці. Потиличний горб не розвинутий. Соскоподібні відростки малі. Тім'яні горбики розвинуті добре. Така морфологія та форми тазових кісток вказують на жіночу стать похованої. За заростанням внутрішніх і зовнішніх черепних швів, стертістю зубів визначено, що жінка померла у віці 25–35 р. Контур склепіння (*norma verticalis*) близький до сфеноїдної форми [17, с. 689], з боку потилиці (*norma occipitalis*) – *spheroides latus*. Горизонтальна окружність через краніометричну точку офріон – помірна.

Поздовжній діаметр черепної коробки малий (168 мм), поперечний – дуже великий (146 мм), що дає виразну брахікранію за черепним покажчиком – 86,9 (табл.). Вушна висота помірна.

Лоб опуклий, випнутий добре. Найменша ширина чола – мала, тому і лобно-поперечний індекс дуже малий. Потилиця випнута сильно, гостра, виміряти її ширину не вдалося у зв'язку із пошкодженням.

Обличчя – помірної ширини (123 мм), низьке. За загальнолицевим покажчиком – широке (еурипрозопія). Верхньолицевий індекс помірний (мезен), на межі з малими розмірами. Довжину основи обличчя виміряти не вдалося, позаяк пошкоджено краніометричну точку базіон (*basion*). Лобно-вличний індекс помірний. Випинання обличчя – середнє. Орбіти помірної ширини та дуже малої висоти, за індексом їх можна охарактеризувати як помірні (мезоконхія). Г. Дебец разом з іншими дослідниками вважав, що єдиним ефективним критерієм для відокремлення монголоїдних серій від європеїдних на краніологічному матеріалі можна вважати особливості будови горизонтального й вертикального профілів лицьового скелету. Тому в першу чергу слід розглянути кути, розміри та індекси, що характеризують ці профілі. У нашому випадку обличчя слабо профільоване на верхньому ($144,5^\circ$) і добре – на нижньому рівні.

Ніс малої висоти та дуже малої ширини, за покажчиком відносна ширина носа помірна (мезоринія), на межі з малими категоріями розмірів. Перенісся низьке за симотичним індексом, на межі з середніми даними, а за дакріальним – високе. Це вказує на асиметрію носових кісток. Нижній край серцеподібний, носова вість розвинута добре. Кут випинання носа великий, на межі з помірними розмірами (28°). Глибина іклової ямки (*fossa canina*) помірна. Нижній край грушоподібного отвору антропінний (*anthr*). Піднебінний індекс (до стафіліона), дуже малих розмірів, а щелепно-альвеолярний – малий.

Нижня щелепа характеризується малою товщиною та помірною висотою тіла. Висота симфізу помірна, передня ширина – мала. Виросткова ширина дуже велика. На додаток до описової характеристики наводимо деякі розміри черепів подані у таблиці (в мм).

Таблиця

**Індивідуальна краніометрична характеристика жіночих черепів XVI–XVII ст.
з Пересопниці (розкопки 2012 р)**

№ з/п за Р. Мартіном	Рік та № поховання Ознаки	2012	2012
		1	2
♀	Вік	25–35	20–30
1.	Поздовжній діаметр	168	170
1в	Повздовжній діаметр від офріона	166	170
8.	Поперечний діаметр	146	140
17.	Висотний діаметр <i>basion-bregma</i>	-	130
20.	Вушна висота <i>porion-porion-bregma</i>	110,6	109,3

9.	Найменша ширина чола	90	87
10.	Найбільша ширина чола	116,5	111,5
5.	Довжина основи черепа	-	93
11.	Ширина основи черепа	118	118
12.	Ширина потилиці	-	110
29.	Лобна хорда	108	106,5
30.	Тім'яна хорда	104	104
31.	Потилична хорда	-	90
23a.	Горизонтальна окружність через ofrion	498	488
24.	Поперечна дуга ро-br-ро	-	305
25.	Сагітальна дуга	-	343
26.	Лобна дуга	124	122
27.	Тім'яна дуга	120	115
28.	Потилична дуга	-	106
7.	Довжина потиличного отвору	-	34
16.	Ширина потиличного отвору	-	26
FS	Висота вигину лоба	26	26
OS	Висота вигину потилиці	-	27
45.	Діаметр вилиць	123	128?
40.	Довжина основи обличчя	-	91,2
48.	Верхня висота обличчя	61	59
47.	Повна висота обличчя	104	103,5
43.	Верхня ширина обличчя	96	93
46.	Середня ширина обличчя	80	89
60.	Довжина альвеолярної дуги	53,5	49
61.	Ширина альвеолярної дуги	58	60,5
62.	Довжина піднебіння	46	43,5
63.	Ширина піднебіння	33,4	34
55.	Висота носа	45	45
54.	Ширина носа	21,5	21,5
51	Ширина орбіти від mf	38	39
52.	Висота орбіти	31	31,5
	Надперенісся (за Р. Мартіном 1–6)	1	1
	Надбрівні дуги (1–3)	1	1
	Зовнішній потиличний бугор (1–5)	0	0
	Соскоподібний виросток (1–3)	1	1
	Нижній край грушоподібного отвору	anthr	anthr
	Передньо-носова ость (за Брока 1–5)	4	3
	Бімаллярна ширина fmo-fmo	88	89
	Висота назіона над fmo-fmo	14	13
	Зигмаксиллярна ширина zm-zm	80	89
	Висота субспінале над zm-zm	21	23,5

SC	Симотична ширина	11	6
SS	Симотична висота	4	2
MC	Максилофронтальна ширина	18	16
MS	Максилофронтальна висота	6	5
DC	Дакриальна ширина	22	19
DS	Дакриальна висота	10	7
	Ширина виличної кістки	-	47
	Висота вигину виличної кістки	-	10
	Глибина іклової ямки	- 4	-6
77.	Назомаллярний кут	144,5°	147,2°
∠Zm.	Зигомаксиллярний кут	124°	124°
75(1)	∠ виступання носа	28°	23°
Індекси			
8:1	Черепний індекс	86,9	82,4
17:1	Висотно-повздожній показчик I	-	76,5
17:8	Висотно-поперечний показчик I	-	92,9
20:1	Висотно-повздожній показчик II	65,9	64,3
20:8	Висотно-поперечний показчик II	75,8	78
9:10	Лобний показчик	-	79,6
10:8	Коронарно-поперечний	79,8	79,6
9:8	Лобно-поперечний показчик	61,6	62,1
47:45	Лицевий показчик	84,6	80,9?
48:45	Верхньолицевий показчик	49,6	46,1?
48:17	Вертикальний фаціо-церебральний індекс	-	45,4
40:5	Показчик виступання обличчя	-	98,1
45:8	Горизонтальний фаціо-церебральний індекс	84,2	91,4?
9:45	Лобно-виличний індекс	73,2	68
52:51	Орбітний індекс	81,6	80,8
54:55	Носовий індекс	47,8	47,8
DS:DC	Дакриальний індекс	45,5	36,8
SS:SC	Симотичний індекс	36,4	33,3
MS:MC	Максило-фронтальний індекс	33,3	31,3
63:62	Піднебінний індекс	72,6	78,2
61:60	Щелепно-альвеолярний	108,4	123,5
10:45	Лобно-виличний індекс	94,4	87,1
Нижня щелепа			
71a.	Найменша ширина гілки	28	-
65.	Виростковаа ширина	125	115,5
66.	Ширина між кутами нижньої щелепи	-	97
67.	Передня ширина нижньої щелепи	43	43
69.	Висота симфізу нижньої щелепи	29	27

69(1).	Висота тіла нижньої щелепи	29	29,5
69(3).	Товщина тіла нижньої щелепи	10	12,5

♀ – жінка

Етнічна краніоскопія. Надорбітних отворів над правою і лівою орбітою нема (європеоїдні ознаки). Підорбітний візерунок з лівої та правої сторін орбіти зафіксований як тип II. КВШ у двох випадках праворуч відсутній. Він є ліворуч як в орбіті, так і за орбітою. Залежно від взаємного розміщення латеральної й медіальної точок у місці з'єднання відповідних гілок ППШ із середнім швом, ми виділили тип I а – правобічний (європеоїдна ознака) і тип II а – лівобічний, який на 1–5 % більше притаманний монголоїдним популяціям [4, с. 102–107]. Обабіч у лямбдоподібному шві, в районі L 3 присутня вставна кісточка (європеоїдна ознака). Кістки потилично-соскоподібного шва відсутні (європеоїдна ознака). ЗВШ відсутній як з правого, так і з лівого боку (європеоїдна ознака).

Краніофенетика. З 34 ознак на жіночому черепі з поховання I зафіксовано 3 фени:

– NORMA FACIALIS: під орбітою з обох боків є по одному отвору *foramina infraorbitale accessorium* – норма.

– NORMA LATERALIS: поперечний піднебінний шов (*sutura palatina transversa*) – хвилястий. На вилиці з обох боків зафіксовано пряму форму – *spina processus frontalis ossis zygomatici*.

– NORMA OCCIPITALS: обабіч потилиці виявлено початкові шви потиличної луски (*sutura mendosa*).

Фото 2. Жіноче поховання I (25–35 років) із с. Пересопниця.

Краніологічна характеристика поховання II (фото 3). Череп має світло-коричневий колір, середніх розмірів, зі слабо розвинутими надпереніссям (1 бал), надбрівними дугами та м'язовим рельєфом потилиці. Довжина потиличного отвору велика, ширина – мала. За морфологічними ознаками на черепі та формою тазових кісток, можна впевнено говорити про жіночу стать похованої. За заростанням внутрішніх і зовнішніх черепних швів, стертістю зубів жінка померла у віці 22–30 р. Потиличний горб не розвинутий. Поздовжній та висотний діаметр (від базіона) черепної коробки помірний, поперечний – великий. За черепним індексом череп брахікранний (82,4). Довжина основи черепу – мала. За висотно-поздовжнім показником череп гіпсікранний (високий), за висотно-поперечним індексом – метріокранний (помірно високий). Горизонтальна окружність через краніометричну точку офріон – помірна. Вушна висота – середня.

Ширина лобної кістки у фронтальній площині мала, на межі з дуже малими категоріями. Таким чином, лобно-поперечний показник дуже малий. Висота вигину чола помірна, на межі з великими категоріями. Лобна хорда – середня. Потилиця випнута помірно, вона гостра.

Ширина обличчя велика (128 мм), на межі з помірними категоріями. Верхньолицевий індекс дуже малий, потрапляє до категорії еурієн. Загальнолицевий показник (80,9) вказує на широке обличчя – еурипрозопія. Довжина основи обличчя – мала. Назомаллярний кут вказує на слабо профільоване обличчя (147,2°), обличчя сплюснене на верхньому рівні. Але на середньому – сильно профільоване.

Орбіти малої ширини й висоти. За показником (80,8) – помірної висоти (мезоконхія). Ніс малої висоти й дуже малої ширини. Відносна ширина носа за носовим індексом – середня (мезоринія). Симотичний індекс малий, тож перенісся низьке. Дакріальний показник помірний. Асиметрія надперенісся присутня, але дуже мала. Кут випинання носа щодо лінії профілю обличчя – помірний у світовому масштабі (23°). Носова вісь розвинута добре. Глибина іклової ямки (*fossa canina*) – велика. Нижній край грушоподібного отвору антропінний (*anthr*).

Нижня щелепа характеризується великою товщиною та помірною висотою тіла. Висота симфізу й передня ширина малі. Виросткова ширина – помірна.

Краніофенетика:

– NORMA LATERALIS: на вилиці з правого і лівого боку – пряма форма (spina processus frontalis ossis zygomatici).

– NORMA OCCIPITALIS: на соскоподібній кістці праворуч є 1 отвір (foramen mastoideum) малих розмірів. У центрі лямбдоподібного шва L2 (ossa wormii suturae lamdoideae) – 3 вормієві кісточки з лівого боку і 1 – з правого. З правої сторони, знизу лямбдоподібного шва L 3 присутня велика вставна кістка (os asterii).

– NORMA BASILARIS: форма поперечного піднебінного шва (sutura palatina transversa) – ламана.

Етнічна краніоскопія. Надорбітних отворів над правою і лівою орбітою нема (європеїдні ознаки). Підорбітний візерунок з лівого та правого боку орбіти зафіксовано як тип II. КВШ у 2 випадках відсутній праворуч, у 2 – зафіксовано ліворуч. ППШ. Ми виділили тип I* з правого боку (східна ознака) та тип II а – з лівого (східна ознака). Обабіч у лямбдоподібному шві, в районі L 3 немає вставних кісточок. Кістки потилично-соскоподібного шва відсутні з двох боків (європеїдні ознаки). ЗВШ бракує як праворуч, так і ліворуч (європеїдна ознака).

Фото 3. Жіноче поховання II (22–30 років) із с. Пересопниці.

Отже, за краніологічними ознаками жіночі черепи, враховуючи кути горизонтального профілювання обличчя, брахікранну форму черепної коробки й низьке перенісся належать до змішаної європеїдної та монголоїдної раси (метиси). Згідно із даними краніометрії й етнічної краніоскопії, спостерігається певна подібність між похованими. Ідентичні: носовий і лобно-поперечний покажчик, висота вигину лоба, ширина основи черепа, зигмаксиллярний кут, відсутність надорбітних отворів над правою та лівою орбітою. Подібні: черепний покажчик, верхньолицевий індекс, симотичний і орбітні індекси тощо.

Список використаних джерел

1. Абиндер Н. А. Трансверзальная уплощенность лицевого скелета // Антропологический сборник 1. М.: Изд-во АН СССР, 1960. С. 153–178. (Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Новая серия. Т. L).
2. Алексеев В. П., Дебец Г.Ф. Краниометрия. Методика антропологических исследований. М.: Наука, 1964. 127 с.
3. Занина-Покровская В. С. О форме альвеолярной дуги у ранних этнических групп // Вопросы антропологии. Вып. 42, М., 1972. С. 119–129.
4. Козинцев А. Г. Этническая краниоскопия: расовая изменчивость швов черепа современного человека. Л.: Наука, 1988. 168 с.
5. Мовсесян А. А., Мамонова Н. Н., Рычков Ю. Г. Программа и методика исследования аномалий черепа // Вопросы антропологии. Вып. 51. М., 1975. С. 127–150.
6. Мовсесян А. А. Фенетический анализ в палеоантропологии. М.: МГУ, 2005. С. 272.
7. Прищепя Б. А., Харьковець Ю.І., Войтюк О. П., Позіховський О. А., Чекурков В.С. Звіт про археологічні роботи в селі Пересопниця Рівненської області в 2012 році // Фонди Культурно-археологічного центру «Пересопниця». Рівне. № 785.
8. Прищепя Б. А., Харьковець Ю.І. Роботи на ділянці М. В. Федоришина у с. Пересопниця // Археологічні дослідження в Україні 2012. К.-Луцьк, 2013. С. 310–311.
9. Томашевич Т. В. Закономерности распределения частот надглазничных каналов черепа человека // Вопросы антропологии. М. 1988. Вып. 80. С. 119–128.
10. Berry A. C., Berry R.J. Epigenetic Variation in the Human Cranium // Journal of Anatomy. 1967. V. 101. P. 361–379.
11. Brothwell D. R. Digging up Bones. London: Trustees of the British museum, 1972. 194 p.
12. Buikstra J., D. Ubelaker. Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains // Arkansas Archaeological Survey Research Series. No.44. 1994. 206 p.
13. Buxton L. H. D., Morant G. D. Essential craniological technique // Journal Royal Anthropological Institute. 1933. V. 63. P. 19–47.
14. Dodo Y., Ishida H. Incidences of Nonmetric Cranial Variants in Several Population Samples from East Asia and North America // JASN. 1987. Vol. 95. N 2. P. 19–35.
15. Kozintsev A. Homo. Ethnic epigenetics: A new approach Ethnische Epigenetik. Neue Methoden und Ergebnisse Vol. 43/3. Gustav Fischer – Stuttgart, Jena, New York, 1992. Pp. 213–244.
16. Ortner D. J.

Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. San Diego, California, 2003. 645 p. 17. Martin Rudolf. Lehrbuch der Anthropologie. In systematischer Darstellung. Mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen Methoden für Studierende, Ärzte und Forschungsreisende. Zweite, vermehrte Auflage. Zweiter Band: kranologie, osteologie Mit 281 abbildungen im text. Jena: Verlag von Gustaf Fischer. Bd. II. 1928. 1062 s. 18. Ubelaker D. N. Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation. Albine Manuals on Archaeology. 3rd ed. Chicago, 1989. 116 p. 19. Vallois H. V. La duree de la vie chez l'homme fossile // L'Anthropologie. 1937. № 47. P. 499–532.

References

1. Abinder H. A. Transverzal'naya uploshchennost' litsevogo skeleta [Transversal flattening of the facial skeleton], Anthropological collection 1. Moscow: Izd. AN SSSR, 1960. P. 153–178. (Proceedings of the N. Miklukho-Maklay Institute of Ethnography, New Series, T. L). 2. Alekseev V. P., Debets G.F. Kranimetriya. Metodika antropologicheskikh issledovaniy [Cranimetry. Methodology of anthropological research]. Moscow: Nauka, 1964. 127 p. 3. Zanina-Pokrovskaya V. S. O forme al'veolyarnoi dugi u rannikh etnicheskikh grupp [On the form of the alveolar arc in early ethnic groups], Anthropology. Issue. 42, M., 1972. Pp. 119–129. 4. Kozintsev A. G. Etnicheskaya kranioskopiya: rasovaya izmenchivost' shvov cherepa sovremennogo cheloveka [Ethnic craniology: racial variability of the seams of the skull of modern man]. L.: Nauka, 1988. 168 p. 5. Movsesyan A. A., Mamonova N. N., Rychkov Yu. G. Programma i metodika issledovaniya anomalii cherepa [The program and methodology for studying skull anomalies], Anthropology. Issue. 51. M., 1975. P. 127–150. 6. Movsesyan A. A. Feneticheskii analiz v paleoantropologii [Fenetic analysis in paleoanthropology]. Moscow: MGU, 2005. P. 272. 7. Pryshchepa B. A., Kharkovets' Yu.I., Voytyuk O. P., Pozikhovs'kyi O. A., Chekurkov V.S. Zvit pro arkeolohichni roboty v seli Peresopnytsya Rivnens'koyi oblasti v 2012 rotsi [Report on archaeological works in Peresopnytsya village of Rivne oblast in 2012]. Funds of the Peresopnytsya Cultural and Archaeological Center. Rivne. № 785. 8. Pryshchepa B. A., Khar'kovets' Yu.I. Roboty na dilyantsi M. V. Fedoryshyna u s. Peresopnytsya [Works on the site of M. Fedorishin at p. Peresopnitsa], Archaeological research in Ukraine 2012. K.-Lutsk, 2013. P. 310–311. 9. Tomashevich T. V. Zakonomernosti raspredeleniya chastot nadglaznichnykh kanalov cherepa cheloveka [Regularities of frequency distribution of the supraorbital channels of the human skull], Questions of anthropology. M. 1988. Issue. 80. P. 119–128. 10. Berry A. C., Berry R.J. Epigenetic Variation in the Human Cranium, Journal of Anatomy. 1967. V. 101. P. 361–379. 11. Brothwell D. R. Digging up Bones. London: Trustees of the British museum, 1972. 194 p. 12. Buikstra J., D. Ubelaker. Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains, Arkansas Archaeological Survey Research Series. No. 44. 1994. 206 p. 13. Buxton L. H. D., Morant G. D. Essential craniological technique, Journal Royal Anthropological Institute. 1933. V. 63. P. 19–47. 14. Dodo Y., Ishida H. Incidences of Nonmetric Cranial Variants in Several Population Samples from East Asia and North America, JASN. 1987. Vol. 95. N 2. P. 19–35. 15. Kozintsev A. Homo. Ethnic epigenetics: A new approach Etnische Epigenetik. Neue Methoden und Ergebnisse Vol. 43/3. Gustav Fischer – Stuttgart, Jena, Nev York, 1992. Pp. 213–244. 16. Ortner D. J. Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. San Diego, California, 2003. 645 p. 17. Martin Rudolf. Lehrbuch der Anthropologie. In systematischer Darstellung. Mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen Methoden für Studierende, Ärzte und Forschungsreisende. Zweite, vermehrte Auflage. Zweiter Band: kranologie, osteologie Mit 281 abbildungen im text. Jena: Verlag von Gustaf Fischer. Bd. II. 1928. 1062 s. 18. Ubelaker D. N. Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation. Albine Manuals on Archaeology. 3rd ed. Chicago, 1989. 116 p. 19. Vallois H. V. La duree de la vie chez l'homme fossile, L'Anthropologie. 1937. № 47. P. 499–532.

Юрій Долженко, Богдан Прищеп

ДВА ЧЕРЕПА XVI–XVII ВВ. ИЗ ПЕРЕСОПНИЦЫ

В статье проанализированы черепа двух женщин, похороненных в литовско-польский период и найденных в с. Пересопница Ривненского района Ривненской области, на участке гражданина М. Федоришина, во время раскопок 2012 г. Выявлено, что череп из погребения I принадлежит женщине 25–35 лет и характеризуется отчетливой брахикранной черепной коробкой. Ушная высота умеренная. Лоб выпуклый, хорошо выступающий. Лицо – умеренной ширины, низкое, слабо профилированное на верхнем и хорошо на среднем уровне. По общему лицевому указателю лицо широкое (зурипрозопия). Верхнелицевой индекс умеренный (мезен) на границе с малыми размерами. Орбиты по индексу умеренные (мезоконхия). По носовым указателям относительная ширина носа умеренная (мезориния). Переносицы низкие по симотическому индексу, а по дакриальному – высокие. Угол выступления носа большой.

Череп из захоронения II принадлежит женщине 22–30 лет и характеризуется брахикранией, умеренно высокой черепной коробкой. Ширина лобной кости во фронтальной плоскости мала, затылок выступающая умеренно, она острая. Ширина лица большая. Верхнелицевой индекс попадает в категорию зурен. Общелицевой указатель указывает на широкое лицо – зурипрозопия. Назомаллярный угол указывает на слабо профилированное лицо на верхнем уровне, на среднем – профилирование сильное. Орбиты за указателем умеренной высоты (мезоконхия). Относительная ширина носа с носовым индексом средняя (мезориния). Симотический индекс мал, поэтому переносицы низкие. Дакриальный указатель умеренный. Угол

выступания носа к линии профиля лица малый. В целом, по краниологическим признаками женские черепа относятся к смешанной европеоидной и монголоидной расам (метисы), учитывая углы горизонтального профилирования лица, брахикранную форму черепной коробки и низкие переносицы. По данным краниометрии и этнической краниоскопии между погребенными наблюдается определенное сходство. Идентичны: носовой и лобно-поперечный указатель, высота изгиба лба, ширина основания черепа, зигмаксиллярный угол, отсутствие надорбитных отверстий над правой и левой орбитами. Подобные: черепной указатель, верхнелицевой индекс, симотический и орбитный индексы.

Yuriy Dolzhenko, Bogdan Pryshchepa

TWO SKULLS OF XVI–XVII CENTURIES FROM PERESOPNYTSYA

In the article, the skulls of two women have been analyzed buried in the Lithuanian-Polish age and found in the village of Peresopnytsya, Rivne district, Rivne region at the land area of citizen M. V Fedoryshyn during excavations in 2012. It has been discovered that the skull from the burial 1 belongs to a 25–35 years old woman and characterized by a distinct brahichrany skull. Ear height is moderate. The forehead is convex, well bulging. The face is of moderate width, low, weakly profiled on the top and well on the middle level. By general face index it is wide (euriprozopiya). Upper face index is moderate (mesen) on the edge of the small sizes. Orbits are moderate by the index (mezoconhy). By nasal index the relative width of the nose is moderate (mezoriny). The bridge of nose is low according to the symotical index and high by the decrial one. The angle of nose protrusion is large. The skull from the burial 2 belongs to a 22-30 years old woman and is characterized by brahichrany and moderately high skull. The width of the frontal bone in the frontal plane is small, the nape is moderately bulging and it's sharp. The width of the face is large. Upper face index falls into the category of eurien. General face index indicates the broad face – euriprozopiya. Nasomalar angle indicates weakly profiled face on the upper level and strongly on the middle one. The orbits are of moderate height after the index (mezoconhy). The relative width of the nose by the nasal index is average (mezoriny). Symotical index is low, so the bridge is low. Decrial pointer is moderate. The angle of the nose protrusion is small to the line of face profile. Considering the angles of horizontal profiling of the face, brahichrany shape of the skull and low nose it can be said that in general, by the craniological features, women skulls belong to the mixed Caucasoid and Mongoloid race (mestizos). According to the craniometry and ethnic craniocopy data there is some similarity between the buried. Identical are the followings: the nasal and front-cross pointer, the height of the forehead bending, the width of the skull base, zygomaxillary angle, absence of above orbital holes both on the right and left orbits. Similar are cranial pointer, upper face index, symotical and orbital indexes etc.

Key words: craniology, craniocopy, archaeology, Peresopnytsia, Lithuanian-Polish period.